

Historia Ecclesiastica

Ročník XV.
2024
č. 1

Z obsahu

**AZ 1928-AS ROMÁNIAI VALLÁSÜGYI TÖRVÉNY HATÁSA AZ ERDÉLYI
REFORMÁTUS EGYHÁZRA**
LUKÁCS Olga

**EPIDÉMIE CHOLERY V UHORSKU V ROKOCH 1831 A 1873 SO ZRETELOM
NA PREŠOVSKÚ EPARCHIU**
Peter ŠTURÁK

**A MEGSZÁLLÁSTÓL A FELSZÁMOLÁSIG. RUSZINOK ÉS GÖRÖGKATOLIKUSOK
KÁRPÁTALJÁN A SZOVJET MEGSZÁLLÁST KÖVETŐ ÉVEKBEN (1944–1949)**
MOLNÁR D. Erzsébet – SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya

**ZVESTI STANISLAVOVSKÉ (1927 – 1938)
KATOLÍCKY ČASOPIS JEZUITOV NA SLOVENSKU V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ**
Ján DŽUJKO

VYDAVATELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

HISTORIA ECCLESIASTICA

Časopis pre dejiny cirkví a náboženstiev v Strednej Európe
Journal on the history of Central European churches and religions
Zeitschrift für die Geschichte der Kirchen und der Religionen in Mitteleuropa
Közép-európai egyház- és vallástörténeti folyóirat
Czasopismo Historii Kościoła i Religii w Europie Środkowej

Ročník XV.

2024

číslo 1

Redakčná rada:

Dr. h. c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD. (*predseda*)

Mons. Dr. h. c. ThDr. Ján Babjak SJ, PhD.; Doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc.; Prof. Dr. Buzogány Dezső; Dr. Czenthe Miklós; Prof. Dr. Dienes Dénes; Doc. PhDr. Martin Javor, PhD.; Mons. Prof. ThDr. Viliam Judák, PhD.; PhDr. Eva Kowalská, DrSc.; prof. ThDr. Jan Blahoslav Lášek; Prof. RNDr. René Matlovič, PhD.; Dr. Pálfi József; Prof. Dr. Papp Klára, PhD.; doc. Mgr. Annamária Kónyová, PhD.; Prof. ThDr. Peter Šturák, PhD.; Univ. Prof. Dr. Dr.h.c. Dr. Karl Schwarz; Prof. Dr. Waclaw Wierzbieniec; doc. Dr. Püski Levente; doc. Dr. Władysław Tabasz; Prof. Dr. Lukács Olga, PhD.; Doc. Dr. Ugrai János

Redakcia:

doc. PhDr. Martin Javor, PhD. (hlavný redaktor)

doc. PhDr. Jaroslav Coranič, PhD.; doc. Mgr. Annamária Kónyová, PhD.

doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.; doc. Mgr. Monika Bizoňová, PhD.; Marek Sedlák

Preklad rezumé:

Ústav jazykových kompetencií CCKV PU a autori

Jazyková úprava:

Mgr. Lucia Šteflová, PhD.; Mgr. Klaudia Sokolová

Vydáva:

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu
Prešovskej univerzity v Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity
17. novembra 15, 080 01 Prešov, IČO 17 070 775

Dátum vydania:

december 2024

Tlač:

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu

Evid. číslo: EV 4273/11

ISSN 1338-4341

Táto publikácia vznikla vďaka podpore v rámci operačného programu Výskum a vývoj, pre projekt: Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu, kód projektu ITMS:26220120057, spolufinancovaný zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja

Časopis je registrovaný v textovej databáze ADT (Arcanum Digitalis Tudománytár)
Časopis je registrovaný v databáze ERIH plus (European reference index for the humanities and social sciences)
Časopis je registrovaný v databáze EBSCO
Časopis je registrovaný v databáze SCOPUS

Obsah – Content – Inhalt – Tartalom – Spis treści

Štúdie – Articles – Studien – Tanulmányok – Artykuły	3
VZŤAH KAROLA I. Z ANJOU K CISTERCITSKÉMU KLÁŠTORU HEILIGENKREUZ	3
<i>Jakub PALKO</i>	
TEOLOGICKÉ ŠTÚDIÁ NA EVANJELICKOM KOLÉGIU V PREŠOVE.....	12
<i>Peter KÓNYA</i>	
SALÁNK KINCSEI – EGY KÁRPÁTALJAI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG TÁRGYI ÉS SZELLEMI ÉRTÉKEI.....	32
<i>KÉSZ Barnabás – KÉSZ Margit</i>	
BEREGSZÁSZI GÖRÖGKATOLIKUSOK A 18. SZÁZADBAN	52
<i>CSATÁRY György – DANCS György</i>	
EPIDÉMIE CHOLERY V UHORSKU V ROKOCH 1831 A 1873 SO ZRETELOM NA PREŠOVSKÚ EPARCHIU.....	63
<i>Peter ŠTURÁK</i>	
PODIEL CIRKVI NA ZDRAVOTNEJ STAROSTLIVOSTI PERIFÉRIE VÝCHODNÉHO SLOVENSKA. RÍMSKOKATOLÍCKA NEMOCNICA DR. KÓSA-SCHOPPERA V ROŽŇAVE	77
<i>Peter KOVAL</i>	
ZVESTI STANISLAVOVSKÉ (1927 – 1938) KATOLÍCKY ČASOPIS JEZUITOV NA SLOVENSKU V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ	87
<i>Ján DŽUJKO</i>	
AZ 1928-AS ROMÁNIAI VALLÁSÜGYI TÖRVÉNY HATÁSA AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZRA.....	98
<i>LUKÁCS Olga</i>	
A MEGSZÁLLÁSTÓL A FELSZÁMOLÁSIG. RUSZINOK ÉS GÖRÖGKATOLIKUSOK KÁRPÁTALJÁN A SZOVJET MEGSZÁLLÁST KÖVETŐ ÉVEKBEN (1944–1949).....	105
<i>MOLNÁR D. Erzsébet – SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya</i>	
A BELMISSZIÓ HELYZETE A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR REFORMÁTUSOK KÖRÉBEN 1945–1952 KÖZÖTT	119
<i>TÖMÖSKÖZI, Ferenc – CSÜRÖS András Jakab</i>	
Archív – Archives – Archiv – Levéltár – Archivum	184
„SOTA“ V TANACHU A RABÍNSKÉ LITERATUŘE	139
<i>Marie ROUBALOVÁ – Patrik MATURKANIC – Marian ŠURÁB – Roman KRÁLIK</i>	

SPRAVEDLIVÉ MÍRY, VÁHY A OBJEMY PODLE TANACHU A RABÍNSKÉ TRADICE.....	159
<i>Marie ROUBALOVÁ – Lubomír HLAD – Amantius AKIMJAK – Jozef KRUPA – Roman KRÁLIK</i>	
ÚMRTIA U PÁLFFYOVCOV Z ČERVENÉHO KAMEŇA V 17. STOROČÍ. EVA ZUZANA VON PUCHHEIM († 26. 9. 1639), MÁRIA MAGDALÉNA FUGGER († 6. 6. 1643), MIKULÁŠ IV. PÁLFFY († 6. 8. 1679) PRAMENE CIRKEVNEJ PROVENIENCIIE AKO ZDROJE GENEALOGICKÉHO BÁDANIA O UHORSKEJ ARISTOKRACII.....	177
<i>Eva BENKOVÁ</i>	
A SZLOVÁKIAI UNGI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE HARANGJAI.....	184
<i>HEGEDŰS Gyöngyi</i>	
AZ UNG VÁRMEGYEI KORLÁTHELMEC KÖZSÉG LAKOSSÁGÁNAK ETNIKAI, VALLÁSI MEGOSZLÁSA A „HOSSZÚ” XIX. SZÁZADBAN	198
<i>BALLA Eszter – ZUBÁNICS László</i>	
INŠTRUKCIE REFORMOVANEJ CIRKVI K ŠÍRIACEJ SA CHOLEROVEJ EPIDÉMII	211
<i>Annamária KÖNYOVÁ</i>	
„MINDENKINEK HASZNÁLNI ÉS SZOLGÁLATOT TENNI” – OLVASMÁNYTÖRTÉNETI BETEKINTÉS INCZE JÁNOS KÖNYVTÁRÁBA.....	218
<i>BAK Ágnes</i>	
AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYHÁZI TESTÜLETEK SZEREPE A VASÁRNAP ÜGYÉBEN.....	232
<i>KOVÁCS Teofil</i>	
EGY ELFELEDETT FŐPAPI MŰGYŰJTEMÉNY NYOMÁBAN CSÁSZKA GYÖRGY ÉRSEK EGYKORI GYŰJTEMÉNYÉNEK TÖRTÉNETE.....	248
<i>LAKATOS Adél</i>	
A SZLOVÁKIAI REFORMÁTUS KERESZTYÉN EGYHÁZ LITURGIKUS EMLÉKANYAGÁNAK KUTATÁSA 2002–2024	288
<i>P. SZALAY Emőke</i>	
Recenzie, anotácie – Review – Kritik – Könyvszemle – Reconzje i omówienia.....	295
Kronika – Chronicle – Chronic – Krónika –Kronika.....	304

**A MEGSZÁLLÁSTÓL A FELSZÁMOLÁSIG.
RUSZINOK ÉS GÖRÖGKATOLIKUSOK KÁRPÁTALJÁN
A SZOVJET MEGSZÁLLÁST KÖVETŐ ÉVEKBEN
(1944–1949)**

MOLNÁR D. Erzsébet – SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya

From occupation to liquidation. Rusyns and Greek Catholics in Transcarpathia in the years following the Soviet occupation (1944–1949)

After the Soviet annexation of Transcarpathia in 1944, the projecting of the Stalinist regime's nationality and church policy on the region began. The Soviet leadership treated the nationalities living in the newly annexed territory in different ways: the Hungarians and Germans were dragged into forced labor camps on the basis of ethnicity, while the Rusyns, the largest national community in the region, were assimilated into the Ukrainian ethnicity. As a result of this policy, the Transcarpathian Rusyns did not have a place in the empire apostrophized as the great family of peoples. The largest religious community in Transcarpathia, the Greek Catholics, received a similar treatment in terms of religion as the Soviet power wanted to convert them to the Orthodox faith, stripping them of their religious identity. This measure fit organically into the church policy of the Soviet empire. In the present study, we shed light on these liquidation methods, placing the main emphasis on the events affecting the Greek Catholic Diocese of Mukachevo. Our goal is to present the reasons behind the liquidation and – based on numerous previously unpublished sources – to show how the leadership of the diocese wanted to be used in connection with the annexation of Transcarpathia by the Soviet government, highlighting the cause-and-effect relationships that can be discovered between the processes of political and ecclesiastical assimilation.

Keywords: church policy, Transcarpathia, Transcarpathian Greek Catholic Church, sovietization.

Kárpátalja 1944-ben bekövetkezett szovjet bekebelezésével megkezdődött a sztálini rezsim nemzetiségi- és egyházpolitikájának a kivetítése a régióra. A szovjet vezetés eltérő bánásmódban részesítette az újonnan bekebelezett területen élő nemzetiségeket: a magyarokat és németeket etnikai alapon kényszer-munkatáborokba hurcolták, a régió legnagyobb lélekszámú nemzeti közösségének számító ruszinságot illetően pedig az ukrán etnikumba történő beolvasztás mellett döntöttek. Ennek eredményeképpen a *népek nagy családjaként* aposztrofált birodalomban a kárpátaljai ruszinoknak nem jutott hely. Felekezeti vonatkozásban hasonló bánásmódban részesült Kárpátalja legnagyobb vallási közössége, a görögkatolikusok, akiket felekezeti identitásuktól megfosztva a pravoszláv hitre kívánták áttéríteni, amely törekvés szervesen illeszkedett az összbirodalmi folyamatokba. Jelen tanulmányban ezen felszámolási metódusokra világítunk rá, a fő hangsúlyt a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyét érintő eseményekre helyezve. Célunk bemutatni a beszüntetés mögött álló okokat és számos, eddig publikálatlan forrás alapján láttatni, miként kívánta felhasználni a szovjet ha-

talom Kárpátalja annektálása kapcsán az egyházmegye vezetőségét, előtérbe helyezve a politikai és egyházügyi beolvasztási folyamatok között felfedezhető ok-okozati összefüggéseket.

A ruszinság történelmi nemzetfejlődése során soha nem rendelkezett önálló államisággal. Szálláshelyük és településtörténetük nem a történelmi határ mentén alakult, ennek okán etnikai csoportjaik különböző országok területén éltek és élnek ma is a Kárpátok hegyvidékén. Nemzeti önazonosságukat görögkatolikus vallásuk, egymáshoz közel álló nyelvjárásaik, gazdag szellemi és tárgyi néprajzuk és történelmi tudatuk határozta meg.¹

A szovjetek bejöveteléig a mai Kárpátalja területén élő ruszinságot a régió legnagyobb lélekszámú etnikumként tartották nyilván a mindenkori népszámlálások. A társadalmi és gazdasági szerkezetben betöltött szerepüket illetően földműveléssel, állattenyésztéssel és fakitermeléssel foglalkoztak, ennél fogva a ruszinság a paraszti életformát folytató közösségként jellemezhető. Soraikban nem található meg az arisztokrácia, és értelmiségi rétegük is túlnyomórészt a görögkatolikus papágból, valamint a papi családok leszármazottaiból alakult ki. 1910-es adatok szerint a ruszin népesség 70%-a kétezer lakosnál kevesebb lelket számláló falvakban élt, a régió szellemi-kulturális központjaiban, a ruszin etnikai határ alatt található Ungváron, Munkácson, vagy a többségében magyarok lakta Beregszászon arányuk jóval kisebb arányban volt kimutatható.²

Ami az autonómiatörekvéseket illeti, a XX. század folyamán a kárpátaljai ruszinság többször is próbálkozott belső önrendelkezést biztosító autonóm jogok megszerzésével, amelynek sikere, vagy sikertelensége legalább annyira függött a terület fölött fennhatóságot gyakorló ország nemzetiségi politikájától, mint amennyire a nagypolitika aktuális alakulásától. Az első világháború után, 1918 decemberében a Károlyi-kormány a X. Néptörvényben biztosított Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék területére kiterjedő autonómiát Ruszka Krajna néven,³ azonban ez az autonómiatörekvés és -kezdeményezés történelmi okokból kifolyólag a gyakorlatban nem valósulhatott meg. A prágai kormány 1919-ben a békekonferencián ugyan kötelezte magát a kárpátaljai terület autonóm egységben történő megszervezésére,⁴ ez az ígéret mintegy két évtizeden át nem teljesült.

A második világháború után, Kárpátalja szovjet megszállásával megkezdődött a birodalom nemzetiségi politikájának lokális kivetítése a régióra, melynek következtében a vidék etnikai arculata gyökeresen átalakult. A hatalom eltérő stratégiát alkalmazott a területen élő nemzetiségekkel szemben: a magyar és német közösséget etnikai alapon tizedelték meg, kényszermunkatáborokba hurcol-

¹ S. BENEDEK, A. *A gens fidelissima: a ruszinok*. Budapest: Belváros – Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, 2003. 64 p.

² TÓTH, I. *A peremvidék világbirodalma*. Budapest: Pro Minoritate Könyvek, Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány, 2013. 464 p.

³ SZAKÁL, I. *Autonómia vagy gyámság?* In „*Ruszin voltam, vagyok, leszek...*”. Fedinec Csilla – Cernicskó István. Budapest: Charta XXI Egyesület – Gondolat Kiadó, 2019, p. 100–104.

⁴ CSERNICKSKÓ, I. – FEDINEC, Cs. *Hogy került a ruszin többségű Podkarpatszka Rusz az új államhoz*. In „*Ruszin voltam, vagyok, leszek...*” Fedinec Csilla – Cernicskó István. Budapest: Charta XXI Egyesület – Gondolat Kiadó, 2019, p. 122–125.

ták, a régió legnagyobb lélekszámú etnikumának számító ruszinságot pedig asszimilálni kívánták, így egyszerűen nem ismerték el őket külön nemzetiségnek.

Az 1941-es népszámlálási adatok szerint az 853 949 fős Kárpátalja lakosságának 58,8%-a vallotta magát ruszinnak,⁵ akikkel szemben a szovjet vezetésnek határozott elképzelései voltak. Ezek szerint az újonnan megszerzett területeken élő helyi szláv lakosság – tekintet nélkül arra, hogy ők milyen nemzetiségűnek vallották magukat – ukránnak voltak tekintendők.⁶ Amikor 1946-ban megtörtént a Kárpátalján élő lakosság nemzetiség szerinti összeírása, mindazokat, akik ruszinnak vagy a ruszin bármilyen megfelelőjének – ruténnek, kárpátorosznak – vallották magukat, ukránként regisztrálták. Az eseményeket átélő visszaemlékezők szerint az összeírások többségét diákok végezték a Vörös Hadsereg egy-egy politikai tisztjének a kíséretében. Amikor pedig a válaszó a nemzetiségre vonatkozó kérdésre ruszinnak vallotta magát, a diáknak, a tiszt felszólítására az ukrán nemzetiséget kellett beírnia.⁷ Ennek következtében a ruszin nemzetiség hivatalosan eltűnt a Kárpátalján élő nemzetiségek sorából, a „ruszin kérdés megszűnt létezni”.⁸ A korabeli források szerint a régióban élő szláv nemzetiség tagjai *kárpátontúli ukránokként* vannak megnevezve,⁹ a későbbiekben pedig egyszerűen ukránokká minősítették át őket. 1959-ben, Kárpátalja szovjet-korszakának első népszámlálásakor a nemzetiségek színes palettáján a ruszin már nem volt fellelhető.¹⁰

A szovjetek módszeresen láttak hozzá a ruszinok nemzeti öntudatának megsemmisítéséhez: üldözték, megfélemlítették vagy kivégezték az értelmiségi rétegük képviselőit,¹¹ elpusztították irodalmi műveiket. A szovjet narratíva szerint a ruszinok történelme a keleti szlávok történelmének, azon belül az ukrán történelem része, a ruszin nyelv pedig csupán az ukrán egy nyelvjárása. Hivatalos nyelvként az ukrán mellett az orosz volt használatos, a ruszin nyelv irodalmivá tételére még csak kísérlet sem történt.

A ruszinság elleni támadással szorosán összefonódott a görögkatolikus egyház ellen indított hadjárat. A kárpátaljai ruszinság többsége a görögkatolikus felekezethez tartozott, nemzetiségként való megmaradásuk alappillére volt a vallási identitásuk megőrzése. A nemzetiségi téren ruszinokkal szemben alkalmazott asszimilációs politika egyházi vonatkozásban a görögkatolikusokkal szemben is bevetésre került. A görögkatolikus vallás Kárpátalja legnagyobb vallási közössége

⁵ MOLNÁR D., I. *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram, 2018, p. 99.

⁶ MAGOCHY P. R. *The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus' 1848–1948*. Cambridge: Harvard University Press, 1978, 640 p.

⁷ MAGOCHY P. R., *The Shaping*, p. 456.

⁸ OFICINSZKIJ R. Oroszosítás. In *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika kultúra*. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest: Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, p. 254–257.

⁹ Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), ф. Р-14, оп.1. од.зб.5.

¹⁰ ДАЗО, ф.1, оп.1. од.зб.3457. арк.10–11.

¹¹ DUPKA, GY. *A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944–1991)*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2014, 276 p.

volt, leginkább a ruszinság körében volt elterjedt, a hívek száma az 1941-es népszámlálási adatok szerint 435 141 főre volt tehető.¹²

Mértékadó vélemények szerint a görögkatolikus egyház sorsa már akkor eldőlt Ukrajnában, amikor 1943-ban Sztálin visszaállította a moszkvai ortodox patriarchátust. 1944 májusában a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa létrehozta a Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsát, amely a nem pravoszláv felekezetek felügyeletével foglalkozott és úgy gondolták, hogy a kellő nyomásgyakorlás után egyes történelmi egyházakat az állam érdekeinek szolgálatába lehet majd állítani.¹³

A görögkatolikus egyházat illetően a cél egyértelműen a pravoszláv egyházba történő beolvasztás volt mivel Moszkva nem tűrhette az újonnan bekebelezendő terület legnagyobb lélekszámú vallási közösségének Róma fennhatósága alá tartozását. A támadáshoz kellő alapot szolgáltatott számukra a tény, miszerint a háború idején Nyugat-Ukrajna görögkatolikus vallású lakossága a Szovjetuniótól való elszakadást kívánta, amely törekvést a szovjet hatalom a későbbiekben vádként használta fel az egyház elleni küzdelemben, melynek egyik fő szócsöve a sajtópropaganda volt: „Nálunk egyforma a magatartás az összes vallásokkal szemben. A szovjet emberek azonban tudják azt és emlékeznek arra, milyen álláspontot foglalt el a nagy megpróbáltatások idején az egyik vagy másik egyház. Emlékezzünk a Nagy Honvédő Háború napjaira. Míg a pravoszláv egyház mindig a néppel együtt, valóban részt vett az ellenség elleni harcban, addig az uniátus¹⁴ egyháznak a reakció táborában látható hivatalnokainak nagyobb része a német–magyar megszállók közvetlen ügynöke volt.”¹⁵

Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy amikor 1944 szeptemberében a Vörös Hadsereg a Kárpátok előterébe érkezett, a régió görögkatolikus klérusa között aggodalom ütötte fel a fejét. A fokozódó nyugtalanság miatt 1944 szeptemberében Kárpátaljára érkezett Dudás Miklós hajdúdorogi püspök, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye apostoli adminisztrátora, és segédpüspökévé szentelte Romzsa Tódort, aki a szovjet megszállás bekövetkeztekor már az egyházmegye élén állt. Dudás több találkozót is tartott Ungváron, Munkácson és Huszton a görögkatolikus papokkal, akiket arra szólított fel, hogy a görögkatolikus egyház fennmaradása érdekében mindenki maradjon a helyén, senki ne csatlakozzon a visszavonuló magyar hadsereghez, még nagyobb buzgalommal

¹² *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941)*. Editor. József, Kepecs. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2000, 245 p.

¹³ SZAMBOROVSKYKYNÉ NAGY, I. Magyar reformátusok a Szovjetunióban a hruscsovi egyházüldözés időszakában. In *Betekintő. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára negyedéves tudományos folyóirata*. ISSN 2732-186X, 2020, vol. 14, n. 3, p. 27–28.

¹⁴ A görögkatolikus egyház szinonimájaként használt kifejezés, mely arra utal, hogy a felekezet az ortodox és a római katolikus egyház egyesüléséből jött létre. Ismeretes, hogy a keresztény egyház a 11. században két ágra (rómaira és bizáncira) szakadt. Ezt követően az egység helyreállítására több kísérlet is történt. Ennek eredménye az 1596-os breszti unió, amely jelentős lépés volt a keleti és a nyugati egyház egyesítésében. A görögkatolikusok magyarországi uniója 1646-ban kötött meg, 1771-ben pedig a Szentszék a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyét önálló püspöki rangra emelte. PIRIGYI, I. *A magyarországi görögkatolikusok története*. Nyíregyháza: Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 1990, 435 p.

¹⁵ M. TAKÁCS L. *Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945-1948*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó, 1994, 329 p.

hirdessék az ígét és folyassák az istentisztelet tartását minden körülmények között. Engedélyt adott a rövidített, misetartozékok nélküli szertartások megtartására a templom falain kívül, az iskola területén, vagy akár az otthonokban.¹⁶

Amikor a 4. Ukrán Front 1944 októberében befejezte Kárpátalja megszállását, Moszkva még nem manifestálta a régió további sorsára vonatkozó elképzelését, ennek okán kérdésként lebegett a levegőben, hogy a szovjet katonák csupán átmenetileg tartózkodnak a területen, vagy a helyi lakosság egy új államfordulattal szembesül.¹⁷ A kutatások alapján mára egyértelműen megállapítható, hogy a szovjet vezetés a kárpátaljai terület bekebelezését úgy kívánta feltüntetni, mint egy alulról, a helyi lakosság irányából megfogalmazódó népakaratot, amely a Csehszlovákiától való elszakadást és a Szovjetunióval való egyesülést szorgalmazza, és amely óhajnak a Szovjetunió kész eleget tenni. Eme törekvésükben kívánták eszközként felhasználni Romzsa Tódort, tulajdonképpen a püspöknek a lakosságra gyakorolt befolyását szándékoztak kiaknázni jelenlétük elfogadtatására. Amikor 1944. november 6-án a megszálló erők üdvözlő estet rendeztek az ungvári moziban a győztesek tiszteletére, a 4. Ukrán Front vezetése maga kérte fel Romzsa Tódort, hogy vegyen részt az eseményen és beszédében térjen ki arra, hogy Kárpátalja népe és papsága a Csehszlovákiától való elszakadást szorgalmazza. Bár a rendezvényen Romzsa kész volt jelen lenni, a beszéd megtartását Chira Sándor kanonokra kívánta bízni. A szovjet tiszték azonban többszöri felkeresés alkalmával egyértelműsítették, hogy kifejezetten ragaszkodnak ahhoz, hogy maga a püspök szólaljon fel sőt, a beszéd megírását is felajánlották, amitől Romzsa elhatárolódott. A beszédet végül a püspök megtartotta, megköszönve Sztálinnak és a szovjet hadseregnek, hogy különösebb pusztítások nélkül Kárpátaljára is elhozták a szabadságot és békét,¹⁸ viszont a szovjetek várakozásával ellentétben nem tett semmilyen utalást Kárpátaljának Szovjet-Ukrajnával történő egyesülésére.¹⁹ Ennek ellenére másnap a kommunista hatalom helyi sajtóorgánumban, a Zakarpatszka Pravda-ban minden valós alapot nélkülöző, pár soros cikk jelent meg, melyben a püspök az egyházmegye nevében bejelentette a terület önkéntes csatlakozását Szovjet-Ukrajnához.²⁰ A hír megjelenését követően Romzsa tiltakozását fejezte ki a szerkesztőségnél a beszédében történt hamis közlés miatt, azonban válaszul azt kapta, hogy „csak kijavították, amit rosszul mondott”.²¹

A rendezvényen a szovjetek által néhány nappal korábban kinevezett ungvári polgármester, Szergej Sztaszev olvasta fel a Benešhez küldött távirat szövegét, melyben kérték, hogy engedje ki Kárpátalját Csehszlovákia kötelékéből. A rendezvényen jelen lévő Chira Sándor kanonok a következőképpen emlékezett vissza erre: „S ekkor, mint napfényes égből lecsapó villám úgy süvített végig mindany-

¹⁶ ДА30, ф.2558, оп.1. оа.36.5392. арк.57–60.

¹⁷ ДА30, ф. P-14, оп.1. оа.36.6. арк.1.

¹⁸ DUPKA GY. *A szovjet hatóság*, p. 60.

¹⁹ Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár (BIGKL), Chira Sándor hagyatéki iratai. Visszaemlékezés. 55.

²⁰ BIGKL, Chira Sándor hagyatéki iratai. Visszaemlékezés. 56.

²¹ SUTTNER, E. C. *A katolikus egyház a Szovjetunióban*. Budapest: Bencés Kiadó, 1994, p. 124.

nyiunk fülében a következő szöveg: «Kárpátalja népe kéri Önt Elnök Úr, hogy minket a Csehszlovák Köztársaság keretéből kiengedni méltóztassék.» Nincs taps! Néma megrökönyödés. Borzadály vett erőt mindenkin. Hát így is lehet? Csak a katonazenekar csinnadrattás himnusza töltötte be a termet. A többi egy kaptafára szabott dikció már senkit sem érdekelt.”²²

Az ünnepség után Tyulpanov ezredes, a 18. hadsereg politikai osztálya 7. csoportjának a vezetője²³ gyakori vendég lett a püspöki palotában. Ezen alkalomkor a püspök tiltakozását fejezte ki amiatt, hogy az egyházközségekben a 4. Ukrán Front tisztjei sorra adják át a görögkatolikus templomokat a pravoszlávoknak, mire Tyulpanov közölte, hogy náluk semmiféle tiltakozást nem ismernek.²⁴

Időközben az egyesítési folyamat egy fontos lépcsőfokára került sor 1944. november 19-én Munkácson, amikor az összehívott pártkonferencián az illetékesek megalakították Kárpátontúli-Ukrajna²⁵ Kommunista Pártját, illetve elfogadták a régió Szovjet-Ukrajnával történő egyesülését, amelyet az egy hét múlva összehívandó népbizottságok kongresszusán szándékoztak megszavaztatni a delegáltakkal. 1944. november 26-án, Munkácson meg is szervezték Kárpátontúli Ukrajna népbizottságainak első kongresszusát. Máig nem tudjuk biztosan, a kongresszus 663 küldöttét milyen módon választották meg, hiszen választásokat nem írtak ki, az viszont bizonyos, hogy a megfélemlített és politikailag egyoldalúan befolyásolt jelenlévőknek a Szovjetunióval való egyesülést fegyveres katonák jelenlétében meg kellett szavazni. Így született meg az *alulról jövő népakarat* megtestesítőjeként a manifesztum, melynek értelmében egyrészt Kárpátontúli Ukrajna kilépett Csehszlovákia kötelékéből és egyesült Szovjet-Ukrajnával,²⁶ másrészt döntöttek arról, hogy megválasztják a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsát, mint a Kárpátontúli Ukrajna területén a *nép akaratóból* működő egyetlen központi hatalmat. Ebben az átmeneti időszakban tehát – 1944 novembere és 1946 januárja között – elméletileg a hatalmat a Néptanács gyakorolta,²⁷ azonban a gyakorlatban minden Moszkvából volt irányítva. Szovjet adatok szerint 1945. január 1-ig több mint 250 ezer kárpátaljai lakos írta alá *önkéntesen* az egyesülést kérő munkácsi manifesztumot.²⁸

Az aláírásgyűjtési akció folyamatában, 1945 januárjában Romzsa püspököt a 4. Ukrán Front vezetője, Petrov tábornok elé rendelték, ahol dicsérrettel és fenyegetéssel, ígéretésekkel és megfélemlítéssel próbálták rávenni, hogy nyilatkozzon Kárpátaljának a Szovjetunióhoz csatolása mellett. „Szofizmákkal úgy-

²² BIGKL, Chira Sándor hagyatéki iratai. Visszaemlékezés. 56.

²³ Ez a csoport volt felelős a polgári lakosság körében kifejtett munkáért.

²⁴ BOTLIK, J. *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Kiadó, 1997. 335 p.

²⁵ Kárpátalja hivatalos megnevezése 1944 októberétől

²⁶ ДАЗО, ф. Р-14, оп.1. оа.36.6. арк.1

²⁷ OFICINSZKIJ, R. Kárpátontúli Ukrajna, 1944–1946. In *Kárpátalja 1919-2009: történelem, politika kultúra*. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest: Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, p. 233–245.

²⁸ BOTLIK, J. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti–Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány, 2000, 318 p.

szólván fizikailag fárasztották ki a püspököt.”²⁹ Romzsa és a kíséretében lévő Chira Sándor kanonok viszont azzal az érveléssel álltak ellen a nyomásgyakorlásnak, miszerint az egyesülés kikiáltását tartalmazó manifesztum aláírása politikai ügy, a püspök pedig nem politizál.³⁰ Bár a püspököt ekkor még elengedték, a görögkatolikus egyház sorsát illetően baljósak voltak az ezt követően érkező sorozatos figyelmeztetések, miszerint a Szovjetunióban nem létezhet olyan vallás, melynek felső vezetése nem az ország területén tartózkodik, ezért el kellene fogadni a Moszkvai Patriarchátus fennhatóságát.³¹

A görögkatolikus egyház felszámolási folyamatának első írásos dokumentuma az a levél, amelyet még 1944. november 18-án fogalmaztak meg a Munkácsi-Eperjesi Pravoszláv Püspökség vezetői és a hívők nevében kértek a patriarchátust, hogy az egyházmegyét tegyék át moszkvai fennhatóság alá, Kárpátontúli Ukrajnát csatolják az SZSZKSZ-hez és a régió görögkatolikus templomait, valamint egyéb ingatlanjait és ingóságait adják át a pravoszláv egyháznak.³² A kérést rövid időn belül teljesítették: még 1944-ben az egyházmegyét a Moszkvai Patriarchátushoz csatolták, és megkezdődött a görögkatolikus egyház ingatlanjainak elkobzása és kisajátítása a pravoszláv egyház javára.³³ Az 1945-ös sematizmus szerint – amely mintegy utolsó adatrögzítésként tartható számon a felszámolás előtt – a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye kárpátaljai területén 329 papja volt, a templomok száma 449-re, a parókiáké pedig 275-re volt tehető.³⁴ Jelzésértékű a hatalom és a helyi pravoszláv egyház együttműködése tekintetében, hogy 1945 májusában a Néptanács ungvári pravoszláv egyház képviselőit kérték fel a hálaadó istentisztelet tartására a háborúban aratott győzelemért.³⁵

Ahogy a szovjet vezetés Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolása esetében is az *újraegyesülés* hamis jelszavát használta, a görögkatolikus egyházat is a pravoszláviával történő *újraegyesülés* ürügyével kívánta felszámolni.³⁶ Mindenekelőtt megvonták az unitus egyház anyagi támogatását, a pravoszlávét pedig jelentősen megnövelték, eleget téve a Munkácsi-Eperjesi Kárpátorosz Pravoszláv Püspökség azon kérelmének, melyben állami támogatás kiutalását indítványozták a papság kifizetése, valamint a püspökség fenntartása céljából.³⁷

A belügyi titkosszolgálat részéről egyre erőteljesebbek lettek a görögkatolikus egyház képviselői elleni támadások, amelyek szorosán összefüggtek a tisztségvi-

²⁹ BIGKL, Chira Sándor hagyatéki iratai. Visszaemlékezés. 57.

³⁰ BIGKL, Chira Sándor hagyatéki iratai. Visszaemlékezés. 56.

³¹ *A Munkácsi Görögkatolikus Egyház 1945. évi sematizmusa. Bendász-hagyaték-sorozat 3.* Editor: Marosi István. Beregszász: Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, 2020, 339 p.

³² OFICINSZKIJ, R. Egyházzellenes intézkedések. In *Kárpátalja 1919-2009: történelem, politika kultúra*. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest: Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, p. 289–291.

³³ ДА30, ф. P-14, оп.1. оа.36.666. апк.1–123.

³⁴ *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye*, p. 37.

³⁵ ДА30, ф. P-14, оп.1. оа.36.241. апк.1–2.

³⁶ BRENZOVIČS, L. Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátontúli területe, 1945. június – 1991. augusztus. In *Kárpátalja*. Baranyi, Béla. Pécs–Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, 2009, p. 95–101.

³⁷ ДА30, ф. P-14, оп.1. оа.36.665. апк.1–22.

selők és a magyar országgyűlés kárpátaljai képviselőinek körében véghezvitt tisztogatási sorozattal, lévén több görögkatolikus pap volt tagja a magyar parlamentnek. A letartóztatások 1944 decemberében kezdődtek meg Demjanovics Péter parókus és parlamenti képviselő őrizetbe vételével akit, mint *reverendás kémet* golyó általi halálra ítélték, és csak hogy az ítélet vére is hajtassék, 1945 áprilisában a börtönben agyonlőtték a 76 éves, nagybeteg, haldokló papot.³⁸ Ezt követően az 1945-ben elítélt, majd kivégzett vagy a Gulágon meghalt országgyűlési képviselők soraiban olyan görögkatolikus papok találhatóak, mint Ilniczky Sándor kanonok, nagyprépost, Ortutay Jenő főesperes, Beregszász polgármestere, Fenczik István teológiai tanár.³⁹

Mindeközben az állami szervek egyre erőteljesebben szorgalmazták a görögkatolikus egyházközségek áttérését a pravoszláviára, illetve a vegyes vallású – görögkatolikus és pravoszláv – családokat pedig igyekeztek egyvallásúvá tenni az utóbbi javára. A jelzett folyamatot jelentősen meggyorsította az 1945 márciusában kiadott „A vallás megváltoztatásának szabadságáról” című rendelet hatására, amelynek értelmében minden felnőtt állampolgárnak joga volt szabad akaratából megváltoztatnia vallását, illetve felekezeten kívülinek lennie, a kiskorúak pedig szüleik hozzájárulásával változtathatták meg vallásukat.⁴⁰ 1945 márciusában a kommunista vezetés rendeletben tiltotta be a *görögkeleti* kifejezés használatát, helyette a *pravoszlávot* irányozta elő tette kötelezővé és kizárólagossá.⁴¹

Több településen a görögkatolikus klérus megpróbált ellenállni a beolvasztási kísérletnek, tartani pozícióját, biztatva a híveket egyházuk melletti kitartásra, templomaik védelmére.⁴² Ezek következtében születtek meg az írásbeli jelentések sorozata „a görögkatolikus agitáció veszélyeiről, a görögkatolikus papság szerepéről a magyar megszállás ideje alatt és a görögkatolikus papok népellenes magatartásáról,”⁴³ illetve „népellenes beszédek megtartásáról.”⁴⁴ A hazug vádak alapján görögkatolikus templomok százait kobozták el és bocsájtották a pravoszláv egyház rendelkezésére.⁴⁵

1945 augusztusában a Munkácsi Egyházmegye püspöki levéltárát és könyvtárát átvilágították⁴⁶ és a rendszer számára nemkívánatos anyagokat megsem-

³⁸ BENDÁSZ, D. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a szovjet megszállás után és ma. In *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában*. Molnár D., Erzsébet – Molnár D., István. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2015, p. 198–220.

³⁹ BENDÁSZ, D. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye, p. 201.

⁴⁰ ДА30, ф. Р-14, оп.1. о.д.зб.660. арк.1–5. *Вісник Народної Ради Закарпатської України*, Ужгород, 15 квітня 1945, p. 90.

⁴¹ ДА30, ф. Р-14, оп.1. о.д.зб.661. арк.1–4.

⁴² PEKAR, B. A. „*Tanúim lesztek.*” *Adalékok a kárpátaljai görög katolikus egyház vértanúságához*. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó, 2003, 138 p.

⁴³ ДА30, ф. Р-14, оп.1. о.д.зб.662. арк.1–11.

⁴⁴ ДА30, ф. Р-14, оп.1. о.д.зб.663. арк.1–2.

⁴⁵ ДА30, ф. Р-14, оп.1. о.д.зб.666. арк.1–123.

⁴⁶ ДА30, ф. Р-14, оп.1. о.д.зб.667. арк.1.

misítették. A megmaradt iratokat pedig az 1945-ben alapított Központi Állami Történelmi Levéltár⁴⁷ gyűjteményébe vitték.

Mindemellett a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye vezetése, látva, mi-ként töri meg az államvezetés a görögkatolikus egyházat a szomszédos Galícia-ban, sejthette, hogy milyen jövő vár Kárpátalja görögkatolikuságára is.⁴⁸ 1946. március 8–10. között ugyanis a Lembergben megszervezett egyházi gyűlésen kimondták, hogy az 1596-ban kötött, görögkatolikus egyház létrejöttét jelentő breszti unió érvénytelen és az Ukrán Görögkatolikus Egyházat az Orosz Pravoszláv Egyházba olvasztották be. A tanácskozáson nem vettek részt a püspökök, hiszen ők a németekkel való együttműködés vádjával börtönben ültek. A hatalom lejárató hadjáratot indított ellenük a sajtó hasábjain: „Az uniátus egyház a budapesti fasiszta-barát útmutatásoknak megfelelően megáldotta a magyar fegyvereket és a Nagy Honvédő Háború idején külön imádságokat tartott Németország győzelméért a Szovjetunió felett.”⁴⁹

Időközben, 1946. január 22-én integrálták Kárpátalját hivatalosan is a szovjet közigazgatási rendszerbe *Kárpátontúli terület* néven. Ezt követően itt is az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság büntetőjogi törvényei léptek életbe. Ettől kezdve az ítéletek az esetek többségében az ukrán Btk.54.§-a alapján születtek, mely szerint bűncselekménynek számítanak: a hazaárulás, fegyveres felkelés a Szovjetuniótól történő terület elszakítása céljából, ellenforradalmi célú kapcsolattartás külföldi állammal, a nemzetközi burzsoázia segítése, szovjetellenes propaganda és agitáció, tevékeny harc a munkásosztály és a forradalmi mozgalom ellen.⁵⁰

1946. augusztus 21-én a népképviselők kárpátaljai megyei tanácsának határozata értelmében megkezdődött az egyházi és kolostori földbirtokok államosítása.⁵¹ Romzsa Tódor folyamatosan kérelmekkel fordult a különféle hivatali szervekhez, annak érdekében, hogy írják felül a görögkatolikus egyház elleni intézkedéseket, fáradhatatlanul járta az egyházközségeket és kintartásra buzdította a papokat, hogy ne engedjenek az aposztáziának.⁵² Mindezek a próbálkozások azonban hiábavalónak bizonyultak: a kárpátaljai kommunista vezetés 1947 márciusában hozott határozata szerint a görögkatolikus egyház egyesítését – a szovjet narratíva szerinti újraegyesítését – az Orosz Pravoszláv Egyházzal a *galíciai forgatókönyv* szerint hajtják végre.⁵³

⁴⁷ ДА30, ф. Р-14, оп.1. оа.36.702. арк.1–9.

⁴⁸ *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye*, p. 25.

⁴⁹ M. TAKÁCS, L. *Aprópénz*, p. 105.

⁵⁰ WYSZKOWSKI, P. *Katolikusüldözés Ukrajnában és Kárpátalján*. Esztergom: Temesvári Pele-bárt Ferences Gimnázium és Kollégium, 2013. 389 p.

⁵¹ VEHES, M et al. *Kárpátalja évszámokban 1867-2010*. Ungvár: Hoverla, 2011, 312 p.

⁵² OFICINSZKIJ, R. Romzsa püspök meggyilkolása. In *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika kultúra*. Fedinec, Csilla – Vehes, Mikola. Budapest: Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, p. 291–293.

⁵³ VARADI, N. The situation of the historical churches, especially of the Greek Catholic Church in Transcarpathia at the time of establishment of the Soviet system. In *Modern historical science: changes and development senergy of research study*. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-087-2-1> Wloclawek: Cuiavian University in Wloclawek – Zaporizhzhia National University, 2021, p. 1–44.

Romzsa püspök, bár igyekezett lojálisan viselkedni az új hatalom iránt, a rá nehezedő nyomás ellenére sem volt hajlandó az aposztáziára, sem pedig részt venni egyháza felszámolásában.⁵⁴ Egymás után járta a településeket, bízattva a papokat és a híveket a helytállásra, a hitük melletti kitartásra.⁵⁵ A kommunista vezetés és a belbiztonsági szervek kitartóan igyekeztek rávenni a püspököt, hogy írja alá a novemberi manifesztumot az *újraegyesülésről*, illetve, hogy egyháza *önként egyesüljön* a pravoszlávval és amikor Romzsa helytállása miatt a meggyőzésnek ez a módszere kudarcot vallott, megkezdődött a hatóságok nyílt fellépése az egész egyház ellen. A beolvasztási kísérlet miatti ellenállása, illetve a hívekre gyakorolt befolyása okán a szovjet hatóságok az unitus egyház felszámolása legfőbb akadályának tekintették és 1947-ben elhatározták a kiiktatását. 1947. október 27-én Romzsát Munkácstól nem messze, Beregszentmiklós mellett támadás érte: lovas kocsijának egy szovjet katonai gépkocsi hajtott neki, aminek következtében a püspök és kísérői súlyosan megsérültek. A merénylet befejezését, vagyis az ütközést túlélő Romzsa meggyilkolását egy postautó megjelenése akadályozta meg, amely a sérülteket kórházba szállította, ahol végül mindannyiuk életét megmentették és néhány nap múlva már úgy állt a helyzet, hogy a püspök felépül. Ekkora azonban az NKVD moszkvai toxikológiai laboratóriumának vezetői is megérkeztek Kárpátaljára és a belbiztonsági szervek egyik munkatársa – nővérnek álcázva magát – megmérgezte a püspököt.⁵⁶ Romzsa Tódor 1947. november 1-én halt meg és november 4-én temették el Ungváron. Annak ellenére, hogy a hatóságok és az NKVD igyekezett titokban tartani a halálhírt, a temetésen 20 ezres tömeg vett részt. A hivatalos verzió szerint a püspök véletlen közúti balesztben szerzett sérüléseibe halt bele.⁵⁷

Azonban a *galíciai forгатókönyvet* Romzsa püspök halála után sem sikerült megvalósítani Kárpátalján, mivel az 1946-os lemergi zsinathoz hasonló *újraegyesítő* zsinatot nem tudták megszervezni.⁵⁸ Romzsa halála után a teendőket Murányi Miklós vikárius, a püspöki hivatal vezetője látta el. 1948 decemberében Murányit, Chira Sándor kanonokot, valamint Szemedi János fiatal lelkészt az éppen Ungváron tartózkodó Petro Viljhovij elé rendelték, aki a Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa kijevi megbízottja volt. Viljhovij tájékoztatta a jelenlévőket a galíciai görögkatolikus klérus *ünnepélyes* átállításáról a pravoszláviára, valamint elmarasztalóan közölte, hogy már két éve hasztalanul várnak a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye elhatározására. Miután a három pap ragaszkodott ahhoz, hogy ők minden körülmények között katolikusak maradnak, közölte velük, hogy annak okán, hogy az unitusok a múltban szovjetellenesek voltak, nem regisztrálhatják az egyházmegyét. Még ugyanebben a hónapban az összes görögkatolikus papot behívták Ungvárra, ahol közölték velük, hogy számukra az

⁵⁴ BRENZOVIĆ, L. Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság, p. 100.

⁵⁵ VARADI, N. The situation of the historical churches, p.17.

⁵⁶ PUSKÁS, L. *Romzsa Tódor élete és halála*. Budapest: Don Bosco Kiadó Bt, 1998, 336 p.

⁵⁷ BOTLIK, J. *Hármas kereszt*, p. 280–283.

⁵⁸ SZAMBOROVSKYNE NAGY, I. – MOLNÁR D. E. A késő sztálinizmus egyházpolitikájának sajátossága a Szovjetunióban és a kárpátaljai reformátusok. *Historia Ecclesiastica*, ISSN 1338-4341, 2023, vol.14, n. 2, p. 151–166.

egyetlen lehetőség a pravoszláv egyházzal való egyesülés lehetősége, mivel a görögkatolikus egyház be lesz tiltva.⁵⁹

Ezután megkezdődött a *beolvasásra* nem hajlandó papok kálváriája. Egy 1948-ban a Magyar Külügyminisztériumhoz érkezett jelentés tanúsága szerint 80–100 görögkatolikus lelkészt űztek ki otthonaikból és szolgálati helyeikről, helyüket pedig hat hónap alatt *kiképzett* ortodox papok vették át.⁶⁰

A görögkatolikus egyház tragédiája 1949. február 17-én teljesedett be, amikor a helyi kommunista vezetés a KGB munkatársaival együtt betört a püspöki palotába és másnap megírták az egyház megszüntetéséről szóló rendeletet.⁶¹ USZSZK Állambiztonsági Minisztériuma rendeletben utasította a hatóságokat, hogy Kárpátalján azonnal fel kell számolni az unitus egyházat.

A felszámolást követően intenzív letartóztatási hullám vette kezdetét a görögkatolikus hitükhöz ragaszkodó, hitvalló papok irányába. A letartóztatásoknak eme szakaszában a szovjet hatalom nyílt, frontális támadást indított az unitus egyház ellen, már bírósági eljárások keretében ítélték a vádlottakat. Ezek zárt tárgyalások voltak, előre legyártott forgatókönyv alapján zajlottak teljes mértékben kimerítve a koncepciós perek fogalmát. A tárgyalásokra már kirendeltek ugyan *védőügyvédeket*, de ők többet ártottak a vádlottnak, mint maga az ügyész. „A tárgyalás rövid ideig tartott: felolvasták a személyi adatokat, és ha beismerted, hogy görög katolikus pap vagy (és azt mindenki beismerte), megvolt az ítélet: 25 év kényszermunka.⁶² 1949 februárjában tartóztatták le és ítélték 25 év szibériai kényszermunkára az unitus egyház oszlopos tagját, Chira Sándort az alábbi vádpontok alapján: „[...] mint aktív misszionárius évtizedeken át a katholicizmust propagálta, a hívek lelkében elmélyítette s bennük még az államfordulat után is tovább fenntartani igyekezett.”⁶³

A vádak koholt jellege, a kihallgatások abszurditása valamennyi vádlott esetében nyilvánvaló. A szintén 1949-ben elítélt Ortutay Elemér görögkatolikus papot, teológiai tanárt a kihallgatásán például az ügyész megkérdezte, hogy tartott-e a misét december 6-án, január 30-án és március 15-én. Az igenlő válasz után pedig az alábbi következtetéseket vontta le: „...a vádlott beismerte, hogy támogatta a fasisztákat, és a horthysta magyarokat, mert minden nap, így december 6-án is, Horthy névnapján, január 30-án, Hitler hatalomátvételének napján és a fasiszta magyarok nemzeti ünnepén imádkozott értük, azaz támogatta őket.”⁶⁴ Ezek után, Visinszkij, a hírhedt szovjet jogász elmélete alapján – mely szerint a bizo-

⁵⁹ BENDÁSZ I. *Öt év a szögesdrót mögött*. Ungvár: Összukrajnai Állami Kárpáti Kiadó, 2012, 261 p.

⁶⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL), XIX-J-1-j KÜM TÜK iratok Szovjetunió 1945-1964. 54.doboz, 264/a tétel, 122534/1948

⁶¹ SZAMBOROVSKYNÉ NAGY, I. Egyházpolitika szovjet módra. In *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. György, Csatóry et al. Beregszász–Ungvár: II. RF KMF – „RIK-U” Kft, 2021, p. 528–543.

⁶² ORTUTAY, E. Bevezetés. In *Öt év a szögesdrót mögött*. Bendász, I. Ungvár: Összukrajnai Állami Kárpáti Kiadó, 2012p. 31–36.

⁶³ RISKÓ, M. Chira Sándor, a töretlen hitű püspök életútja. Avagy: közösségformáló-e a tanúságtevő élet? In *Hallgatói Műhelytanulmányok 2*. Péter, Forisek et al. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2013. p. 286–294.

⁶⁴ ORTUTAY, E. „Holnap is felkel a nap”. *Emlékeim*. Ungvár–Budapest: Intermix, 1993, 113 p..

nyítékok királynője a vádlott beismerő vallomása⁶⁵ – meghozták az ítéletet, a 25 év lágerben letöltendő kényszermunkát.

A görögkatolikus egyház üldözöttjeinek említésénél nem hagyható figyelmen kívül Manajló Mária Teofília, bazilita apáca, aki szemtanúja volt Romzsa Tódor meggyilkolásának, és mint a bűncselekmény koronatanúját szovjetellenes irodalom terjesztésének vádjával 1948-ban letartóztatták, tíz év munkatáborra, öt év jogfosztásra és teljes vagyonek kobzásra ítélték.⁶⁶ A kihallgatások során igyekeztek rábizonyítani, hogy kapcsolatot ápolt a *nép ellenségeivel*, Demkó Mihály egykori magyar országgyűlési képviselővel és Sabol Sebastian görög katolikus pappal, utóbbi és Romzsa Tódor püspök közötti levelezését bonyolította.⁶⁷

A letartóztatottak között volt Bendász István, akit 1949 májusában tartóztattak le és publikált visszaemlékezésében a következőket írja: „Gyóntatásom de. 10-től du. 5-ig tartott. Ki kell jelentenem, hogy bár a presszióknak minden módját alkalmazták velünk, papokkal szemben az aposztázia elérése végett, de testileg nem presszionáltak. Ezt megerősíti minden nem aposztatált pap, akivel alkalmam volt eddig beszélni, ezek száma pedig 21. Nem igaz tehát azon aposztatált papok állítása, akik tettük igazolására azt hozták fel, hogy képtelenek voltak tovább kiállni a testi bántalmazásokat, s így kénytelenek voltak aláírni a pravoszláviára való áttérését.”⁶⁸

Az üldöztetések ellenére a görögkatolikus egyház megpróbált illegalitásban, földalatti tevékenységet folytatva működni, titokban keresztelni, esketni, temetni.⁶⁹ A Munkácsi Görögkatolikus Püspökség papjainak kb.40%-a (132 fő) tért át a pravoszláv vallásra.⁷⁰ A 265 plébánia 350 lelkészéből 129-re teszi a szovjet egyházellenes politika áldozatává váló görögkatolikus papok számát, akiket vagy kivégeztek, vagy koholt vádak alapján a *szovjet nép ellenségének* nyilvánítottak és lágerekbe hurcoltak.⁷¹ Hasonló adatokat közöl kárpátaljai lágerirodalom egyik megalapítójaként is számon tartott Ortutay atya.⁷²

Az elhurcoltak közül 30-an soha nem tértek haza.⁷³ Az életben maradtak közül sokan a Sztálin halála után kihirdetett amnesztia után térhettek csak vissza

⁶⁵ VISINSZKI, A.J. *A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952, 342 p.

⁶⁶ BIGL, Egyházüldözési peranyagok. Manajló Mária Teofília hagyatéka. Kiegészítés Őexcellenciája Romzsa Teodor püspök atya halálának történetéhez. 2.

⁶⁷ ДАЗО, ф. Р-14, оп.1. оа.36.5367. арк. 10–23.

⁶⁸ BENDÁSZ I., *Öt év*, p. 64.

⁶⁹ BRENZOVIĆ, L. *Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság*, p. 100.

⁷⁰ OFICINSZKI, R. *A görögkatolikus püspökség felszámolása*. In *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika kultúra*. Fedinec, Csilla – Vehes, Mikola. Budapest: Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, p. 293–296.

⁷¹ BENDÁSZ, D. *A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjainak névsora*. In *Koncepciók perék magyar elítéltejei. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve 1944–1957*. Dupka, György. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993, p. 48–69.

⁷² ORTUTAY, E. *Bevezetés*, p. 54.

⁷³ BOTLIK, J. *Hármas kereszt*, p. 287.

szülőföldjükre, viszont ha közülük valakit is tetten ért a KGB amint eleget tett papi hivatásának, újabb öt év kényszermunkára ítélték.⁷⁴

Negyven év illegaritása után Kárpátalja görögkatolikus egyháza 1989 decemberében kapta meg az állami engedélyt a működésre. Az elhurcolások, a megtizedelés és a négy évtizedes tiltás ellenére az újraéledés látványosan és gyors ütemben történt, még akkor is, ha az engedélyezést követő években számos akadályt meg kellett megoldani: le kellett küzdeni a hitközségek beiktatásának bürokratikus huzavonáját, orvosolni a pap- és templomhiányból adódó nehézségeket. Hogy mindez sikerült, illetve maga a tény, hogy a hivatalosan *nemlétező egyház* képes volt negyven éven át látenszen működni, azt igazolja, hogy a „törvények csak a hatóságok magatartását voltak képesek szabályozni és feltétlen engedelmességre kötelezni, az emberi lélek felett azonban már nem gyakorolhatták hatalmukat...”⁷⁵

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a szovjet államhatalom által vezérelt erőszakos *beolvasztási* politika 1944–1949 között egyszerre volt jelen Kárpátalján politikai értelemben a terület anektálása kapcsán, nemzetiségi vonatkozásban a ruszinság asszimilálását illetően, vagy éppen egyházpolitikai tekintetben a görögkatolikus egyház felszámolására vonatkozóan. Mindennek következtében százezres nagyságrendre tehető az egyszerre nemzetiségi és vallási identitásuktól megfosztottak száma. Mindezek a folyamatok csak egymás kölcsönös kontextusában értelmezhetőek. Ezen asszimilációs folyamatok egyik legnagyobb – a történelmi egyházak közül kétségtelenül a legnagyobb – elszenvedője a görögkatolikus egyház volt, amely az általunk vizsgált öt évben a legsúlyosabb üldöztetésnek és elnyomásnak volt kitéve. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Kárpátalja szovjetizálásának időszaka a görögkatolikusok számára tragikus eseményekkel teli időszak volt, mely események háttérben a Szovjetunió egyházpolitikája, illetve a kárpátaljai terület anektálásának szándéka állt. Az ekkor elszenvedett üldöztetés az elkövetkező négy évtizedben megpecsételte a *katakomba-egyházként* működő gyülekezet sorsát csakúgy, mint az életüket és szabadságukat kockáztató, illegaritásban tevékenykedő hitvalló görögkatolikus papok élethelyzetét.

Od okupácie po likvidácii. Rusíni a gréckokatolíci na Zakarpatsku v rokoch po sovietskej okupácii (1944–1949)

Po sovietskej anexii Zakarpatska v roku 1944 sa na tomto území začala príprava národnostnej a cirkevnej politiky stalinského režimu. Sovietska vláda sa k národnostiam žijúcim na novoanektovanom území správala rôznymi spôsobmi: Maďari a Nemci boli deportovaní do táborov na základe ich etnickej príslušnosti, zatiaľ čo Rusíni, ktorí boli najväčšou národnosťou v regióne, boli asimilovaní do ukrajinskej národnosti. V dôsledku tejto politiky nemali zakarpatskí Rusíni miesto v ríši označenej ako „veľká rodina národov“. S gréckokatolíckmi sa podob-

---

⁷⁴ DUPKA, Gy. *Koncepciók perek*, p. 46.

⁷⁵ PILIPKÓ, E. *A kárpátaljai magyar görög katolikusok etnikai és vallási identitástudatának vizsgálata az 1989-es változások kapcsán*. Ungvár: Intermix Kiadó, 2007, 193 p.

ne zaobchádzalo z hľadiska náboženstva. Sovietska vláda ich chcela previesť na pravoslávnu vieru a zbaviť ich náboženskej identity. Toto opatrenie zapadlo do cirkevnej politiky sovietskej ríše. V rámci tohto skúmania sme si vyznačili tieto likvidačné metódy, pričom hlavný dôraz sme položili na udalosti postihujúce Mukačevskú gréckokatolícku eparchiu. Naším cieľom je predstaviť dôvody likvidácie a na základe mnohých, doteraz nepublikovaných zdrojov ukázať ako chcelo byť vedenie eparchie využité v súvislosti s anexiou Zakarpatska sovietskou vládou. Chceme poukázať na vzťahy, príčiny a následky, ktoré možno objaviť v procesoch politickej a cirkevnej asimilácie.

ZOZNAM AUTOROV 1/2024

Prof. PhDr. ThDr. Amantius Akimjak, PhD.

Teologická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku

Bak Ágnes

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Református Teológia és Zeneművészeti Kar

Balla Eszter

Ungvári Nemzeti Egyetem Történelem és Régészet

Mgr. Eva Benková, PhD.

Katedra slovenských dejín, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Doc. Mgr. Monika Bizoňová, PhD.

Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Csatáry György, PhD.

Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász

Dr. Csűrös András Jakab

Pedagógia Kar, Károli Gáspár Egyetem, Budapest

Dancs György

Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász

PhDr. Ján Džujko, PhD.

Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Hegedűs Gyöngyi

Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei

Doc. ThDr. Ľubomír Hlad, PhD.

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Kész Barnabás, PhD.

Történelem és Társadalomtudományi Tanszék, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász

Debreceni Református Kollégium Múzeuma

Kész Margit, PhD.

Filológiai Tanszékének, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász

Dr. habil. Lukács Olga

Babeş-Bolyai University, Cluj Napoca, Faculty of Reformed Theology and Music

Dr.h.c. Prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.

Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Doc. Mgr. Annamária Kónyová, PhD.

Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Kovács Teofil, PhD.

Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára

Doc. PhDr. Peter Kovaľ, PhD.

Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Prof. ThDr. PaedDr. Roman Králik, PhD.

Teologická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku

Russian language department RUDN University, Moscow Russia Federation

Prof. ThDr. Jozef Krupa, PhD.

Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Mgr. Lakatos Adél

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár

Prof. ThDr. Patrik Maturkanič, PhD.

Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Dr. Molnár D. Erzsébet, PhD.

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász

PhDr. Jakub Palko, PhD.

Katedra slovenských dejín, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

P. Szalay Emőke

Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei, Debrecen

ThDr. Marie Roubalová, Th.D.

Husitská teologická fakulta, Univerzita Karlova v Praze

Szamborovszkyné dr. Nagy Ibolya, PhD.

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász

Mons. prof. ThDr. Peter Šturák, PhD.

Katedra historických vied, Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Prof. ThDr. Marian Šuráb, PhD.

Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Mgr. František Tömösközi, PhD.

Történelmi Tudományok Tanszéke, Református Teológiai Kar, Selye János Egyetem Komárom

Dr. Zubánics László, CSc.

Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet

Historia Ecclesiastica je vedecké periodikum, ktoré vydáva Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu Prešovskej univerzity Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity v Prešove.

Historia Ecclesiastica publikuje zásadne len vedecké práce (štúdie) z dejín cirkví a náboženstiev na území Slovenska a ostatných krajín strednej Európy, materiály, resp. pramene k tej istej problematike, ďalej recenzie vedeckej literatúry a informácie o vedeckých podujatiach s problematikou dejín cirkví a náboženstiev. Vedecké práce, materiály a stále rubriky (recenzie, anotácie, správy) sa uverejňujú v slovenčine, resp. vo svetovom, príp. českom, maďarskom a poľskom jazyku.

Historia Ecclesiastica vychádza dvakrát ročne.

Historia Ecclesiastica is a scientific periodical by University of Prešov Centre of excellence for socio-historical and culture-historical research published by University of Prešov.

Historia Ecclesiastica publishes solely academic papers (studies) dealing with the history of churches and religions in the territory of Slovakia and other central European countries; materials or sources related to such topics, scientific literature reviews and information on scientific events relevant to the field of church and religion history. Scientific works, materials and regular columns (literature reviews, annotations, reports) are published in Slovak, world language, alternatively in Czech, Hungarian or Polish languages.

Historia Ecclesiastica is published on a bi-yearly basis.

ISSN 1338-4341

9 771338 434003